

Ключевые слова: українці, поляки, протистояння, Галиція.

The defeat of Austro-Hungary and Germany in the First World War and the revolutionary events in Russia gave a chance to the enslaved people to extract in a fight the independence. The Ukrainians and the Poles could not miss such possibility. Objectively both people in their desire to pick up the state became the competitors toward each other.

Keywords: the Ukrainians, the Poles, oppositions, Galychyna.

УДК 94(470+571) “1918”

Дмитро БІЛИЙ

АНТИБІЛЬШОВИЦЬКЕ ПОВСТАННЯ НА ТАМАНІ В 1918 р.

Стаття присвячена маловідомому для широкого загалу епізоду антибільшовицької боротьби українських повстанців – повстанню кубанських козаків на Тамані навесні 1918 р. Під час повстання вдалося досягти перемоги над значно чисельнішим противником і почати звільнення Кубані від більшовиків. Проаналізовано причини, перебіг і наслідки повстання, тактику та стратегію повстанців, вплив повстання на загальнополітичну ситуацію в регіоні та подальшу еволюцію українського повстанського руху. Автор вважає, що український повстанський рух є надзвичайно важливим фактором в історії ХХ ст., який необхідно розглядати й у його локальних проявах, і як цілісне явище, для висвітлення чого потрібно дослідити витоки та всі прояви на українських етнічних землях.

Ключові слова: український повстанський рух, повстання, антибільшовицька боротьба, козацтво, Кубань, Тамань.

Історія українського повстанського руху має свою довготривалу традицію, яка заглиблюється в минулі сторіччя. Але особливо великих масштабів він набув саме у ХХ сторіччі. Власне повстанська, партизанська війна, яка набула не баченого до того впливу й сили, стала у ХХ ст. колосальним фактором, який визначив особливості становлення політичної (і геополітичної) карти сучасного світу. Український повстанський рух відіграв у цих процесах важливу роль. Для докладного висвітлення та аналізу вказаного явища необхідно розглядати його в історичній ретроспективі, виходячи з того, що український повстанський рух був вагомим цілісним явищем, який охоплював практично всі території, населені українцями, еволюціонував, відповідно, до зміни історичних обставин, мав свої локальні специфічні особливості, залежно від багатьох факторів – характеру окупаційної влади, соціальної складової його учасників, особливостей найбільш ефективних форм боротьби в конкретних умовах, ідеологічного обґрунтування і т. д.

Хронологія масового збройного повстанського руху охоплює період з 1918 р. до середини 1950-х рр., його географія – у певні періоди, практично всі українські етнічні землі. Змінювалися масштаби повстанського руху, особливості його тактики й організаційних форм, але залишалося незмінним єдине – українці на своїх рідних землях завжди знаходили в собі сили для організації опору чужоземній владі, якою б сильною та жорстокою вона не була.

У цьому контексті особливе зацікавлення викликають перші масові повстання українців проти більшовицької влади, які розгорнулися в 1918 р. і мали вагомий вплив на подальшу еволюцію українського повстанського руху. На жаль, маловідомим в українській історіографії залишається антибільшовицьке повстання українців – козаків Таманського відділу Кубанської області в 1918 р., яке стало першим масовим повстанням проти радянської влади на території колишньої Російської імперії, привело повстанців до перемоги та докорінним чином вплинуло на подальшу боротьбу з більшовицьким режимом. Звернення до історії цього повстання допоможе нам розкрити ще одну сторінку історії українського повстанського руху.

Незважаючи на велику роль в антибільшовицькій боротьбі, міжнародний резонанс і вплив на подальший перебіг громадянської війни козацького повстання на Тамані в 1918 р., окремих праць, присвячених його аналізу, так і не було створено. Певною мірою це пояснюється політичною заангажованістю дослідників, які не могли визнати ту обставину, що першу стратегічну перемогу над більшовиками здобули українські повстанці, а не представники Білого руху. Головним джерелом, яке найбільш детально подає перебіг повстання на Тамані, є спогади одного з його організаторів і керівників – отамана станиці Ахтанізівська Миколи Гулого (1884–1946)¹. Відомості про це повстання є в документах Державного архіву Краснодарського краю (ДАКК) і в мемуарах сучасників громадянської війни на Кубані². Загалом, наявна інформація надає нам можливість більш докладно висвітлити тематику нашої статті.

Метою статті є аналіз причин повстання, його перебігу та наслідків.

В умовах, коли українські землі були окуповані іншими державами, не маючи можливостей для створення повноцінних регулярних армійських частин, український народ бачив повстанську боротьбу як головну форму збройного опору чужоземній владі, а іноді – як єдину можливість для фізичного виживання нації. Саме територія Правобережної Кубані, колишньої Чорноморії, заселеної запорозькими козаками в 90-х рр. XVIII сторіччя і переселенцями з України в наступні десятиріччя, стала в 1918 р. головним осередком антибільшовицького повстанського руху на Північно-Західному Кавказі. Уряд Кубанського краю не зміг ефективно протистояти захопленню більшовиками влади на Кубані (лютий-березень 1918 р.). Козаки, які спочатку ставилися до радянської влади нейтрально, швидко відчували на собі, що таке червоний терор. Більшовики на Кубані опиралися головно або на місцеве некозацьке населення – “городовиків”, або на прибулі із центральних регіонів Росії червоногвардійські загони. Значну частину “городовиків” й абсолютну більшість новоприбулих склали не українці. Звичні форми козацького устрою та самоврядування, які козаки-чорноморці ретельно зберігали ще із часів Війська Запорозького, були зруйновані. У кожній станиці всю повноту диктаторської необмеженої влади отримали ревкоми, які здебільшого склалися із чужинців, кримінальних злочинців і маргіналів станичного соціуму. Більшовики поводитися на Кубані як на окупованій території, а грабунки та жорстокі розправи над місцевим населенням стали звичними. У той час серед козаків була складена пісня про безчинства більшовиків на Кубані:

*Тече Кубань аж у лиман, а з лиману в море,
Та не знали козаченьки, яке буде горе.
Як було в людей добро, нажите годами,
Забирають, однімають цілими возами.
Беруть коняку, товаряку і вівцю, і курку,
Башлик, шапку, кинджал, шапку і чорну бурку³.*

Відповідь на червоний терор не забарилася. Структура козацького суспільства була ідеально пристосована для миттєвої мобілізації її членів. В армії козацькі підрозділи комплектувалися за територіальним принципом, козацькі старшини також були місцевого походження, добре знали своїх козаків і користувалися серед них великим авторитетом. У будь-яку мить мирні кубанські станиці та хутори могли перетворитися на суцільну зону бойових дій. Але якщо з появою більшовиків на Кубані діяли окремі розрізнені й невеликі загони козаків-повстанців, то вже за два місяці більшовицького панування вся Чорноморія готова була спалахнути загальним повстанням.

Першими повстали станиці та хутори Єйського відділу. У ніч на 23 квітня 1918 р. у Бриньковській, Должанській, Комишеватській, Канівській, Канелівській, Копанській, Новодерев'янківській, Новомінській, Новошербинівській, Ольгинській, Привольній, Стародерев'янківській, Старомінській, Старошербинівській, Уманській, Шкуринській та Ясенській станицях відбулися таємні збори представників козацьких громад, які ухвалили рішення про початок загального антибільшовицького повстання⁴. Загальне керівництво повстанням здійснював полковник Підгорний, повстанські загони очолили козацькі старшини. У станиці Должанській – Є.Жук, М.Кириченко, І.Плоський, Погребняк, Ф.Муравицький. Станицю очолив отаман Дорошенко. У станиці Комишеватській керували повстанцями Чинчиковський, Андрієвський, Федько, Гавро. Отаманом був обраний урядник Нещадима. У станицях Новошербинівській і Старо-

щербинівській повсталих козаків очолили полковник Топорков та осавул Білий, в Ясенській – Іваненко, Сердюк, Чернишов, Гайдаш, Мельник, Дрозд, Токарев, Підпригора; у Копанській – Головин; у Чепігінській – Чибісов, Ольгінський-Гулий; у Бриньковській – Коваль; в Уманській – полковник Ярошевич, Іван Бабич, осавул Риштога; у Новодерев'янківській – підхорунжий Дробот та ін. Головний штаб повстання знаходився в ст. Ясенській, його очолив прапорщик Кириченко⁵.

Повстання розпочалося на світанку 23 квітня 1918 р. За декілька днів повстанці звільнили більшість станиць Єйського відділу й відновили в них владу козацьких громад та отаманське правління. 26 квітня поблизу станиці Копанська відбувся перший успішний бій повстанців із червоними частинами, висланими на придушення повстання⁶. Далі планували поширити повстання на всю Правобережну Кубань, але на заваді стояло важливе портове місто Єйськ – головна опорна база більшовицької влади на Північній Кубані. Повстанцям не вдалося приховати від червоних план штурму Єйська, тому його оборона була підготовлена заздалегідь, а міський гарнізон підкріплений усіма стягнутими туди більшовицькими червоними частинами.

Увечері 30 квітня 1918 р. наявні сили повстанців підійшли до головної лінії оборони Єйська, яка розтягнулася на 15 верств і впиралась одним крилом в Єйський лиман, а іншим – в Азовське море. Загальні сили гарнізону Єйська нараховували близько 2 500 червоноармійців; окрім того, з моря своєю артилерією місто прикривала Азово-Чорноморська флотилія. Сили повстанців склалися з трьох тисяч кіннотників і чотирьох тисяч піхотинців. Але, на відміну від червоних частин, повстанці йшли в бій майже без зброї. Лише в деяких були гвинтівки, половина була озброєна тільки холодною зброєю, а майже половина повстанців виступили в “похід на Єйськ” з косами, вилами, кинджалами, насадженими на держаки, чи просто голіруч. У повстанців не було артилерії та кулеметів⁷.

На світанку 1 травня 1918 р. степ навколо Єйська здригнувся від тупоту копит атакуючої козацької кавалерійської лави. Праву колону атакуючої козацької кавалерії вів полковник Топорков, центральну – осавул Головин, а ліву – осавул Білий. Незважаючи на великі втрати від кинджального кулеметного вогню, повстанська кавалерія зім'яла зовнішню лінію оборони Єйська й увірвалася у місто. Здавалося, що перемога остаточно схилилася на бік козаків, але на вузьких вуличках міста між дощатими парканами кіннота виявилася безпорадною. Сотні повстанців за лічені хвилини були викошені в провулках кулеметним вогнем, решта стала організовано відступати. Червоноармійські загони почали переслідування, але не змогли повністю знищити повстанські загони, які навіть після катастрофічних утрат змогли зберегти бойові порядки та дисципліну. А втрати повстанців були дійсно колосальні. За одну ніч кожна станиця втратила більше козаків, ніж за весь попередній період свого існування. Наприклад, загинуло 114 козаків станиці Новодерев'янківська – у декілька разів більше, ніж загинуло козаків із часу її заснування в 1826 р.⁸

У цілому повстанці втратили більше половини свого особового складу. Усі полонені та поранені повстанці були розстріляні. Загинула більшість лідерів повстання. Були розстріляні Подгорний і Кириченко, після катувань страчений отаман Єйського відділу Закладний. Колишній командир 2-го Запорозького полку полковник Ярошевич разом з родиною був оточений у своїй хаті в станиці Уманська. Він і вся його родина, у тому числі й двадцятирічна донька, загинули в нерівному бою із червоним каральним загonom, дивом живим залишився тільки його десятирічний син⁹. У станицях більшовицькі каральні загони розпочали тотальний терор. Тисячі козаків і членів їхніх родин були закатовані. Священика станиці Должанська матроси Азово-Чорноморської флотилії живцем спалили в топці пароплава. Кожен чоловік з повсталих віком від 15 років був розстріляний, представники цих станиць повинні були з'явитися з покайням до Єйського ревкому¹⁰. Рештки повстанських загонів були розпорошені й переховувалися від карателів у широкій смузі плавнів, які на десятки кілометрів укривали узбережжя, річки та лимани.

Здавалося, що катастрофічна поразка походу на Єйськ і терор, розгорнутий червоними в Єйському відділі, сприятимуть покорі решти. Нове повстання в сусідньому Таманському відділі спалахнуло менш ніж через два тижні й виявилось набагато успішнішим. Якщо поразка Єйського повстання була зумовлена тим, що козаки не змогли захопити головний опорний

пункт більшовиків – місто Єйськ “ззовні”, то цього разу повстанцям удалося захопити одну з головних баз більшовиків у Таманському відділі – станицю Тамань – “зсередини” (другою базою була станиця Ахтанизівська). 12 травня 1918 р. повстала сотня мобілізованих до Червоної армії козаків, які склали частину гарнізону. Головним ініціатором повстання та його керівником на першому етапі став командир цієї сотні, колишній отаман станиці Ахтанизівська, старшина кубанських відділень українського Вільного козацтва Микола Гулий. Окрім нього, повстанців очолили підхорунжий Рябуха, підхорунжий Гуртовий, підосавул Яновський, сотник Сіромаха, сотник Григорій Булах, фельдфебель Капуста, штабс-капітан Чебанець. Повстанці захопили Тамань, знищили її гарнізон і розстріляли головнокомандуючого червоними військами на Таманському півострові Белікова¹¹. Отримавши необхідний боєзапас і дві гармати, повстанці в декількох боях розгромили червоні частини на підступах до Тамані й зайняли оборону, сподіваючись розповсюдити виступ на інші станиці. Повстали станиці Старотитарівська, Голубицька, Запорозька, Фонталівська, Вищестеблівська. Невдовзі козакам вдалося вибити червоних зі станиці Ахтанизівська – головного осередку червоної Таманської армії. Очолив війська повстанців полковник Перетятко зі станиці Таманська, колишній командир 3-го козацького Чорноморського полку, повстанський штаб – командир 8-го пластунського полку полковник Бідаков, теж козак Таманської станиці¹². Повстанські сили швидко збільшувалися за рахунок козаків станиць відділу, які десятками й сотнями поповнювали антибільшовицькі загони. У ніч на 18 травня червоні, чисельність яких у 10–15 разів переважала кількість козаків, почали фронтальний наступ на позиції повстанців. “Заслуга в порятунку півбатареї та, відповідно, положення всього фронту, належала особистій звитязі прапорщика Уменка, козака-артилериста ст. Ахтанизівської... Він стріляв і примовляв: “Оце вам, товариши, дві пари волів!”, “Оце вам, вашу... дві пари коней!”, пограбованих товаришами у його батька”¹³.

Бій тривав до вечора й завершився поразкою червоних військ. Повстанці втратили вбитими, пораненими та полоненими близько 50 бійців, червоні тільки вбитими – більше ніж 500 чоловік. Загинули також командувачі Червоною Таманською армією Цибренко та Значко¹⁴. У наступні дні утворилася справжня лінія фронту, яка простяглася на декілька десятків верстов – повстанці в безперервних боях захищали територію, звільнену від більшовиків. Була створена своєрідна повстанська республіка, яка охопила більшу частину Таманського півострова. Поступово під тиском червоних військ повстанці до 26 травня відступили до Таманської затоки, зруйнувавши лінію фронту. Відчуваючи нестачу набоїв, медикаментів, харчів, вони продовжували відбивати атаки червоних. Успіхові оборони сприяли й особливості ландшафту Таманського півострова – велика кількість пагорбів і байраків.

За трагічною іронією долі, козаки завзято боронили саме ту місцевість, на яку вперше висадились їхні предки-запорожці в серпні 1792 р. М.Гулий згадує: “По прибутті на позицію Фонталівської сотні я звернув увагу на козака у віці років під 60. Це був типовий чорноморець: на ногах носив постолі, рвана черкеска і стара шапка. На моє запитання, чого дід з’явився на фронт – відповів: “Прийшов за сина”. – “А син?” – “Та воно молоде, дурне, а я старий пластун, та ще й к тому охотник, стрілять добре умію... Та й папашу вашого знав, царство йому небесне”. Знаючи душу козака, я відразу зрозумів Орла. Бажання зберегти життя сину та виправдання “папашу вашого знав”. Цим він хотів привернути мене до себе і, звісно, не помилився... Ось що передавали станичники про Порфирія Орла під час відступу козаків з позиції, де відразу з’явилися товариші: деякі бачили, як Орел сидів на вербі і стріляв по товаришам – “дичина гарна була”; інші бачили, як вербу оточили товариші й на ній розстріляли Орла, який звалився на землю і якого з люттю кололи багнетами. “Наряд” за сина Орел відбув вірніше, ніж міг відбутися за самого себе. Це відповідало традиціям та психології козака”¹⁵.

Велику надію лідери повстанців поклали на допомогу німецьких військових частин, які знаходилися в Криму й з якими повстанський штаб розпочав переговори. Сподівалися на українських гайдамаків Павла Скоропадського, які мали прийти й підтримати повстанців. Дійсно, гетьманським урядом було розпочато підготовку до висадки десанту на Кубань. Основні сили десанту повинен був скласти потужний підрозділ української армії – дивізія генерала З.Натієва (близько 15 тис. багнетів і шабель). Але проросійські сили в штабі армії загальмували підготовку десанту та повідомили про ці плани російську Добровольчу армію генерала Алек-

сеєва, який вагався – чи продовжувати боротьбу з більшовиками на Дону, чи почати наступ на Кубань¹⁶. Щоб перехопити ініціативу в гетьмана, Добровольча армія вирушила на Кубань, де значні основні сили більшовиків (20 тис. багнетів і 50 гармат) зав'язли в боях з таманськими повстанцями. Висадка українських військ на Тамані була зірвана. Невідомо, як могла б скластися доля і Кубані, і України, і всієї громадянської війни, якби плани висадки десанту генерала З.Натієва здійснились.

Уранці 30 травня склалася критична ситуація на фронті, коли повстанців, сили яких були вкрай виснажені, атакували свіжі червоні частини. Козаки вимушені були відтягнути свої сили до Тамані, де зав'язалися запеклі бої. Частину козаків – поранених і членів їхніх родин – удалося евакуювати за допомогою німців до Криму, але решта, як і доля всього повстання, здавалося, були приречені. Ситуацію вирішив німецький десант, який висадився на Тамані 31 травня 1918 р. Участь німецьких частин (57-го Бранденбурзького гренадерського полку) у бойових діях привела до перемоги повстання та очищення всього Таманського півострова від більшовиків¹⁷.

Таманське повстання стало першим масштабним і результативним виступом проти радянської влади і, власне, принципово змінило і політичну, і стратегічну ситуацію на Північно-Західному Кавказі. Щоправда, його значення та роль не отримали належної оцінки. Лідери Білого руху намагалися приписати честь звільнення Кубані від більшовиків виключно діям Добровольчої армії; окрім того, вони звинувачували керівників повстання у “зраді” – зверненні по допомогу до німців. У самому середовищі Таманської повстанської армії виразно проявилася тенденція до зовсім інших політичних орієнтирів, ніж у Білого руху, спрямованого на відновлення “єдиної неділимої” імперії. Група козацьких старшин, яка складалася з керівників повстання – полковника Перетятка, полковника Іполіта Кам'янського, осавула Горпищенка (очолював оперативний відділ повстанського штабу) і підосавула І.Борчевського, оголосила про створення Кубанського уряду, який спрямовував свої дії проти Добровольчої армії та орієнтувався на посилення союзу з німцями й Українською державою гетьмана П.Скоропадського¹⁸.

Якщо перші антибільшовицькі повстання на Кубані в 1918 р. ще не встигли чітко визначити своєї ідеологічної програми – їхньою головною метою було звільнення Кубані від більшовиків, то вже повстанський рух, який розпочався в 1919 р., чітко виступав проти будь-якої форми поневолення Кубані – чи то з боку більшовиків, чи то з боку “єдинонеделимців”. Друге захоплення більшовиками Кубані в березні 1920 р. сприяло швидкому зростанню повстанського руху, який набув найбільшого поширення в степовій частині Кубані. По станицях і хуторах знову покотилася хвиля червоного терору, яка, у свою чергу, викликала все нові й нові повстання й приводила до рядів повстанців нових козаків. Козак Федір Удовика, свідок червоного терору на Кубані й один з активних повстанців, так згадував в еміграції свої враження від споглядання страти заарештованих козаків: “Усе те, що я бачив на власні очі, роздувало в моїй душі страшенну лють і зробило з мене фанатичного ворога як червоних, так і білих наших катів, і я посвятив все своє життя на боротьбу з ними, доки я буду живий і доки вистачить моїх сил. У мені заговорили смертельно ображені почуття козачої гідності, релігійності й усі найсвятіші, які були брутально зневажені й потоптані червоними варварами”¹⁹.

До кінця 1920 р. на Кубані було сформовано багато повстанських загонів – “зелених” або “біло-зелених”. При кожній станиці, кожному хуторі діяли мобільні та відчайдушні козацькі підрозділи, які намагалися захистити населення від червоного терору, знищували продзагони, повертали хліборобам реквізований більшовиками хліб, худобу, майно. Навколо Уманської станиці діяв численний, добре озброєний загін осавула Пацюка, в околицях Криловської – загін сотників Дубини та Бандурки, у Старомінській – сотників Дрофи та Гриценка, у Кущевській – отамана Лубенця й урядника Дюка, у Шкуринській – вахмістра Редька, у Канелівській – вахмістра Іванька, у Должанській – підхорунжого Степаненка, у Ясенській – осавула Бардака, у Копанській, Привольній і Канівській – військового старшини Ольшанського²⁰.

Окрім того, діяли на Кубані повстанські організації, які визнавали свою політичну організацію як есерівську. Це були повстанські загони отамана Корсюка, хорунжого Башицького, офіцера Заволоки, офіцера Литвиненка, отаманів Капусти, Сича й Беляєва, офіцера Довгоносова, прапорщика Кривоносова й Животова, отаманів Дятла, Андрієнка, Симонова. Третина

повстанців формально визнавала над собою керівництво Головнокомандувача військ Півдня Росії (ВСЮР). Серед декількох груп повстанців цієї орієнтації відзначалися такі отамани: підхорунжий Слободир, вахмістр Карпенко, сотник Дрофа, осавул Іваненко, хорунжий Аівалов, хорунжий Шпак, сотник Дубина, отаман Кравченко, хорунжий Мензер, підхорунжий Чуб, козак Радько, загін Дяченка й Божка. Загальним керівником окремого об'єднання повстанських загонів був легендарний осавул Василь Рябокiнь, при якому діяв штаб партизанського загону особливого призначення; йому ж підпорядковувалися загопи підхорунжого Озерського, Дорошенка, хорунжого Гузика, сотника Растягаєва, отамана Шияна, сотника Черкалова та ще чотири повстанські групи. Доброю організацією відзначилася група повстанських загонів, яка концентрувалася навколо Горсько-партизанського загону полковника Трубачова, загопи сотника Хмари, хорунжого Савенка, осавула Сапрунова, осавула Погребняка, осавула Гречкіна, офіцера Перем'якова, отамана Безерова, партизанський загін генерала Бекетова, хорунжого Гуляєва, Вовчий лісовий загін хорунжого Юшенка, 1-й горнопартизанський загін сотника Мальцева²¹. Один з активних учасників боротьби проти кубанських повстанців І.Хижняк згадував: "З метою розвідки бандити іноді засиляли своїх представників у наші установи й отримували необхідні їм відомості. Очолювали повстанські загопи здебільшого офіцери – люди досить освічені, рішучі та відчайдушно хоробрі"²².

Особливою хоробрістю відзначався загін отамана Григорія Сідельника (Седельникова): "Син заможного козака станиці Старощербинівської, високий, кремезний, він був хоробрим до безтями. У його банді було не більше 25 осіб. Але за своїми справами вона була варта великого загону... Стрілецький підрозділ у складі 120 бійців при трьох кулеметах з Сіська йшов похідним строєм. Між Щербинівською та Старомінською втомлені бійці зупинились на відпочинок... У Седельникова тоді було 12 вершників, але він наважився вдень напасти на цілу роту червоноармійців. Несподівано вдершись в саму гущавину бійців, бандити почали страшену рубанину. У підрозділі почалась паніка. Бійці і командири, не встигнувши схаменутись, падали під влучними ударами гострих шашок бандитів. Кулеметник тільки відкрив вогонь, як його зарубав сам Седельников. Протягом короткого часу командири та червоноармійці були порубані до єдиного. Живим бандити залишили тільки одного фельдшера заради того, щоб він перев'язав чотирьох пораниених козаків. Завантаживши на підводи кулемети, гвинтівки та набої, Седельников зник у степу"²³.

Поширювалася своєрідна термінологія. Сам термін "зелені", "комишинники", як означення повстанців, походив від того, що, зазвичай, повстанці переховувались у лабіринті річкових і приморських плавнів, де очеретові хащі створювали непрохідний для чужинців лабіринт. Не менше можливостей для оперативної діяльності повстанських загонів, особливо до середини 1920-х рр., надавали широкі степові простори Правобережної Кубані. Вираз "пішов у Степ" означав те, що козак приєднався до повстанців. Пізніше більша частина повстанських загонів була витіснена в прикубанські плавні та гори Лівобережної Кубані, де вони продовжували боротьбу.

Для придушення повстанського руху на Кубань були перекинуті значні підрозділи Червоної армії, у тому числі й Перша кінна армія С.Будьонного, командувач якої очолив штаб боротьби з кубанськими повстанцями. Цю боротьбу проводили не тільки шляхом безпосередніх бойових дій. Широко практикували розстріли закладників, знищення та ув'язнення родин повстанців²⁴, створення мережі агентури в середовищі повстанців і серед станичників.

На 1921 р. загальна чисельність повстанців на Північному Кавказі й Кубані зокрема досягла 40 тис. осіб²⁵. Повстанські загопи в різних регіонах Північного Кавказу дотримувалися різної політичної орієнтації, але в Чорномор'ї повстанці виступали за самостійність Кубані, підтримували зв'язки з лідерами Кубанської ради, які опинилися в еміграції, а такі депутати Кубанської ради, як М.Пилюк, А.Савицький, Ф.Рябокiнь, безпосередньо керували повстанськими об'єднаннями. Загальний ідеологічний напрям кубанських повстанців радянський дослідник сформулював однозначно: "Місцева контрреволюція ніколи в цілому не зливалася із загальноросійською. Вона завжди в своєму головному напрямі намагалася йти своїм особливим самостійним шляхом"²⁶.

Зазвичай повстанські загони нараховували від 25 до 70 бійців, але за потреби могли об'єднуватися для здійснення більш масштабних операцій. До середини 1921 р. відбулася подальша організаційна еволюція українського повстанського руху на Кубані/Чорномор'ї. Більшість повстанських загонів, які виступали за створення незалежної Кубані, були інтегровані в єдину структуру, яка координувалася в оперативному відношенні Кубанським військовим повстанським урядом (очолював козацький генерал Марченко (Пржевальський) у загальнополітичному – Південним урядом (очолював представник Кубанської крайової ради підполковник Бич)²⁷. А у вересні 1921 р. на загальному зібранні командирів повстанських загонів прийнято рішення про утворення Кубанської повстанської армії²⁸. Окрім того, з Південним урядом і полковником Бичем тісно співпрацював визвольний рух горців, об'єднаний у Комітет визволення Терека.

Діяльність українських повстанців на Кубані в період з 1921 до 1933 рр. потребує окремого дослідження, але необхідно зазначити, що у 20-х рр. минулого століття кубанські повстанці контролювали значні території степової Кубані, а боротьба з ними не припинялася до початку 1930-х рр.

Варто відмітити, що українській повстанській рух на Кубані тривав і після Другої світової війни – уже як складова частина загальноукраїнського національного руху, а відділи Кубанської (Козацької) повстанської армії (КоПА) визнавали себе підрозділами Української повстанської армії²⁹.

Отже, повстання українців-козаків на Тамані навесні 1918 р. стало першим повстанням, яке відрізнялося за своїми масштабами та результатами від подібних. Таманське повстання значною мірою послабило радянську владу на Кубані, забезпечило поразку Червоної армії на Північному Кавказі та сприяло посиленню антибільшовицьких сил. Завдяки повстанню на Тамані, виникло питання про можливість розширення впливу Української держави Павла Скоропадського на інші етнічні українські землі. Окрім того, це повстання стало важливим фактором у геополітичній ситуації того часу, втягнувши в протистояння Німеччину та країни Антанти. Повстанці довели, що можуть досягати стратегічних успіхів і виступати як самостійна сила, здатна докорінним чином змінити ситуацію на користь власного народу. Беззаперечно, це стало значним стимулом для подальшої еволюції українського повстанського руху, як на Кубані, так і в Україні.

1. Гульй Н. И. Восстание казаков на Таманском полуострове в мае 1918 года / Н. И. Гульй // Кубанец (журнал Кубанского казачьего союза). – Нью-Джерси. – 1994. – № 5. – С. 11–48.
2. Іванис В. Стежками життя : спогади. Кубанський Край і денікіяда / В. Іванис. – Новий Ульм : Ukrainski Wisti, 1960. – Т. III. – 350 с.; Сулятицький П. Нариси з історії революції на Кубані (III – 1917 – VI – 1918) / П. Сулятицький. – Прага : Укр. ін-т громадознав. у Празі, 1925. – Т. 1. – 195 с.
3. Спогади козака. Євтихій Степанович Куниця (1897 р. н.) // Архів Д. Білого.
4. Дейневич А. В. Станица Новодеревянковская / А. В. Дейневич // Кубанский сборник : сб. науч. статей по истории края. – Краснодар : Книга, 2007. – Т. 2 (23). – С. 109.
5. Хижняк И. Л. Годы боевые / И. Л. Хижняк. – Краснодар : Советская Кубань, 1956. – С. 149.
6. Пархоменко В. С. Они были первыми. К истории антибольшевистских повстанческих движений на Кубани в 1918 г. / В. С. Пархоменко // Белая гвардия. – М. : Посев, 2005. – № 8. – С. 89.
7. Дейневич А. В. Указ. соч. – С. 112.
8. Там же. – С. 112.
9. Вольное казачество – Вільне козацтво. – Прага, 1928. – № 54. – С. 15.
10. Козыдуб Г.И. Слово о казачьем роде... / Г. И. Козыдуб. – Ростов н/Д., 2004. – Кн. II. – С. 133.
11. Гульй Н. И. Указ. соч. – С. 20–23.
12. Там же. – С. 26.
13. Там же. – С. 32.
14. Там же. – С. 39.
15. Там же. – С. 41–42.
16. Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле (1914–1920 роки) / Д. Дорошенко. – К. : Темпора, 2007. – С. 293–294.

17. Білий Д. Німецькі військові частини на Кубані в 1918 р. / Д. Білий // Немцы Приазовья и Причерноморья: история и современность (к 200-летию переселения) : материалы междунар. науч. конф. – Донецк, 2003. – С. 297–302.
18. Державний Архів Краснодарського краю (ДАКК), ф. Р-6, оп. 1, спр. 81.
19. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України), ф. 3979, оп. 1, спр. 49, арк. 8.
20. Державний архів Російської Федерації, м. Москва (ДАРФ), ф. 25896, оп. 9, спр. 436, арк. 187; ДАКК, ф. Р-757, оп. 2, спр. 40, арк. 49; Хижняк І. Л. Указ. соч. – С. 316.
21. Жупкива Е. Ф. О численности повстанческих сил Северного Кавказа в 1920–1925 гг. / Е. Жупкива. – М. : Белая гвардия, 2002. – № 6. – С. 177–181.
22. Хижняк І. Л. Указ. соч. – С. 323.
23. Там же. – С. 325.
24. ДАКК, ф. Р-411, оп. 2, спр. 376.
25. Жупкива Е. Ф. Указ. соч. – С. 178.
26. Лихницький Н. Т. Классовая борьба и кулачество на Кубани / Н. Т. Лихницький. – Ростов н/Д : Севкавказиздат, 1931. – С. 61.
27. (ДАРФ, ф. 25896, оп. 9, спр. 436, арк. 187.
28. Баранов А. В. Повстанческое движение “бело-зеленых” в казачьих областях юга России (1920–1924 гг.) / А. В. Баранов // Белая гвардия. – 2005. – № 8. – С. 121.
29. Див.: Василевський П. В ім'я України. Кубань, Буковина, Колима : спогади і бібліографія / П. Василевський. – Львів : Ін-т українознав. ім. І. Крип'якевича НАН України, 2000. – 34 с.

Статья посвящена малоизвестному для общественности эпизоду антибольшевистской борьбы украинских повстанцев – восстанию кубанских казаков на Тамани весной 1918 г. Во время восстания удалось добиться победы над превосходящими силами противника и начать освобождение Кубани от большевиков. Проанализировано причины, ход и последствия восстания, тактику и стратегию повстанцев, влияние восстания на дальнейшую эволюцию украинского повстанческого движения. Автор считает, что украинское повстанческое движение стало важным фактором истории XX в., которое необходимо рассматривать и в его локальных проявлениях, и как целостное явление, для осмысления которого необходимо изучить его истоки и все формы проявления на украинских этнических землях.

Ключевые слова: украинское повстанческое движение, восстание, антибольшевистское сопротивление, казачество, Кубань, Тамань.

The article is devoted to the little-known for the public episode of antibolshevist struggle of the Ukrainian insurgents – to the revolt of the Kuban Cossacks on Taman in the spring of 1918. During the revolt it was possible to achieve a victory over superior forces of the opponent and to begin clearing of Kuban from Bolsheviks. The author analyzes the reasons, the course and the revolt consequences, tactics and strategy of insurgents, influence of the revolt on the further evolution of the Ukrainian insurgent movement. The author considers that the Ukrainian insurgent movement became important to history XX of century which is necessary for considering and in its local displays and as the complete phenomenon for which judgement it is necessary to study its sources and all forms of display on the Ukrainian ethnic earths.

Keywords: the Ukrainian insurgent movement, revolt, Antibolshevist resistance, the Cossacks, Kuban, Taman.